

Wie het kleine niet eert...

Naar een landelijk Meetnet kleine landschapselementen.

— Anne Oosterbaan en Muriël Pels

Kleine landschapselementen zoals houtwallen, poelen en monumentale bomen staan onder druk. Om ze te beschermen en efficiënt te herstellen, is informatie nodig: waar liggen welke landschapselementen en hoe zijn ze er aan toe? Om daar meer grip op te krijgen, ontwikkelen Landschapsbeheer Nederland en Alterra samen een Meetnet kleine landschapselementen. Het moet een praktisch instrument worden voor zowel beheerders van het agrarisch landschap, als voor beleidsmakers.

De Kwaliteitsimpuls Landschap is bedoeld om 400.000 ha cultuurlandschap een opknapbeurt te geven door 40.000 ha landschapselementen aan te (laten) leggen. Daarnaast wil LNV de sluipende achteruitgang in landschappelijke kwaliteit tot staan brengen door een Ontwikkelingsgerichte Landschapsstrategie (OLS), waarbij elke ingreep in het buitengebied moet zorgen voor een netto verbetering van de kwaliteit van het landschap. De (inter)gemeentelijke Landschapsontwikkelingsplannen zijn hierbij een belangrijk instrument. In de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' zijn monitoring en evaluatie van landschap uitgewerkt in concrete richtlijnen. Zo wordt onder meer gesteld dat het Rijk zorg draagt voor gegevensverzameling, monitoring en evaluatie van het landschapsbeleid en dat er zal worden samengewerkt met andere overheden en maatschappelijke organisaties, onder andere vrijwilligersorganisaties.

Waarom een Meetnet Kleine Landschapselementen?

Over kleine landschapselementen in het landelijk gebied is nog nauwelijks digitale informatie beschikbaar. Digitale topografische bestanden - zoals de Topovector - bevatten weliswaar al veel gegevens, maar deze zijn voor veel doeleinden niet betrouwbaar: een aanzienlijk deel van de kleine landschapselementen staat niet op topografische kaarten en van een groot deel van de elementen is weinig of niets bekend over de staat van onderhoud. Ook andere waardevolle meetnetten - zoals het Meetnet Landschap en het Meetnet Functievervulling Bos - bezitten nauwelijks informatie over kleine landschapselementen. Om de kleine landschapselementen in het landelijk gebied te behouden, beschermen en ontwikkelen, heeft Landschapsbeheer Nederland daarom het initiatief genomen tot ontwikkeling van een landelijk Meetnet Kleine Landschapselementen. In het Meetnet worden kleine landschapsele-

menten kwantitatief en kwalitatief in beeld gebracht. Het is de bedoeling om een geografisch informatiesysteem te maken met informatie over kleine landschapselementen. Die informatie is afkomstig van allerlei organisaties op het gebied van natuur en landschap en kan worden gecombineerd en uitgewisseld.

Meetdoelen

Uit onderzoek van Alterra in 2001-2002 blijkt dat vooral de overheid en de andere beheerders van kleine landschapselementen in het landelijk gebied belang hebben bij betrouwbare gebiedsdekkende of landsdekkende informatie over kleine landschapselementen. Gemeenten en beheerders op lokaal en regionaal schaalniveau blijken vooral behoefte te hebben aan informatie over ligging, type, samenstelling, kwaliteit en staat van onderhoud van kleine landschapselementen, en hoe dit verandert in de loop der tijd. Daarnaast willen zij weten wat de effecten zijn van beheer en het aan beheer bestede geld: wat werkt, en wat niet? Zij kunnen de informatie voor verschillende doeleinden gebruiken: van het opstellen van beheersplannen en het opstellen van visies op de landschapontwikkeling op gemeentelijk niveau tot en met de toetsing en evaluatie van landschapsbeleid op nationaal niveau. Belangrijk is dat de gegevens geaggregeerd kunnen worden naar een hoger schaalniveau en kunnen worden gecombineerd met gegevens over kleine landschapselementen van andere organisaties op het gebied van natuur en landschap. Daarmee zal het Meetnet kleine landschapselementen voor velen een interessante en bruikbare bron van kennis zijn. Tabel 1 geeft een overzicht van het nut dat het Meetnet Kleine Landschapselementen zal kunnen hebben voor de diverse spelers in het cultuurlandschap.

Als de kwantitatieve en kwalitatieve informatie over kleine landschapselementen tevens op een hoger schaalniveau kan worden verzameld, is deze ook bijzonder waardevol voor de provinciale en rijksoverheid (met name de ministeries van VROM en LNV). Met betrouwbare informatie over kleine landschapselementen kunnen gemeenten bijvoorbeeld ruimtelijke plannen toetsen, maar ook het landschapsbeheer organiseren. Provincies gebruiken de informatie bijvoorbeeld voor monitoring en evaluatie van landschapsbeleid, maar ook voor uitvoering van subsidieregelingen en feitelijk beheer. De rijksoverheid heeft de informatie nodig voor inzicht in de ontwikkeling van de landschapskwaliteit en de kernkwaliteiten volgens het Structuurschema Groene Ruimte 2, en de

foto's Anne Oosterbaan

Van de 35.000 km² grond die Nederland beslaat, is ruim tweederde agrarisch cultuurlandschap. Kleine landschapselementen, zoals houtwallen, poelen en monumentale bomen, zijn belangrijke dragers van het landschap. Door de ecologische, cultuurhistorische en visueel-landschappelijke waarde die zij vertegenwoordigen, dragen kleine landschapselementen sterk bij aan de kwaliteit en functionaliteit van het landschap. Sinds de jaren zeventig zijn echter veel van deze kleine landschapselementen verdwenen, vooral door de mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw. Met het beleid van het kabinet Kok-II, waarin een aanzienlijke opwaardering van het cultuurlandschap op de agenda werd gezet, kreeg het landschapsbeheer een duwtje in de rug.

bijdrage van landschapselementen daar in. Met een landelijke steekproef kan verandering in kwantiteit en kwaliteit van landschapselementen op tijd worden gesignaleerd. Inventarisaties in de beleidsgebieden zoals de Nationale Landschappen en de Reconstructiegebieden zouden daarbij prioriteit kunnen krijgen.

Kleine landschapselementen

Wat wordt wel meegenomen, en wat niet? Het Meetnet kleine landschapselementen definieert kleine landschapselementen als alle punt-, lijn- en vlakvormige elementen buiten de bebouwde kom, die (deels) natuur en/of water herbergen, en maximaal 5 ha groot zijn. Denk bijvoorbeeld aan solitaire bomen, bosjes, poelen, knotbomenrijen, kleine heideveldjes enz. Met deze definitie in het achterhoofd kunnen ontzettend veel typen en subtypen worden onderscheiden. Het zal in de praktijk niet altijd mogelijk zijn om bij een inventarisatie alles mee te nemen. Om keuzemogelijkheden te hebben, maar toch

binnen dezelfde systematiek te blijven, zijn vier deelpakketten van landschapselementen ontwikkeld.

Pakket 1 is het smalste pakket: het beperkt zich tot de kleine bosjes en beplantingen, aangevuld met elementen die in de praktijk van het landschapsbeheer gewoonlijk worden meegenomen zoals onverharde wegen, dijken, kleine natuurterreinen en kleine wateren (zie dit maar als de 'groen-blauwe' dooradering).

Pakket 2 is breder dan pakket 1: het bevat alle ecologisch belangrijke terreinen (voor zover kleiner dan 5 ha).

Pakket 3 beperkt zich tot kleine bosjes, beplantingen en andere elementen die worden beheerd (= pakket 1), maar voegt daar aan toe: alle aardkundige en cultuurhistorische objecten die van belang zijn voor de identiteit van landschappen en waaraan beheerwerkzaamheden worden verricht.

Pakket 4 is het breedste pakket: het omvat alle ecologisch belangrijke terreinen (voor zover

kleiner dan 5 ha) én alle aardkundige en cultuurhistorische objecten die van belang zijn voor de identiteit van landschappen en waaraan beheerwerkzaamheden worden verricht.

De ontwikkeling van het Meetnet kleine landschapselementen richt zich op pakket 4 (de maximale variant), maar de eerste proefinventarisaties zoals die in 2003 zijn uitgevoerd beperkten zich tot pakket 1 (de minimale variant). Het gaat hierbij voornamelijk om in totaal ongeveer 60 (sub)typen kleine landschapselementen.

Een vraag is nog of in systeemtechnisch opzicht aangesloten moet en kan worden bij systemen die al worden gebruikt voor opslag en verwerking van bepaalde gegevens over kleine landschapselementen, zoals het Meetnet landschap. In hoeverre een dergelijke aansluiting wenselijk en mogelijk is, kan alleen worden bepaald door de belanghebbenden en betrokkenen bij een Meetnet kleine landschapselementen: alleen zij kunnen aangeven welke functionaliteiten en technische eisen gewenst zijn. Om dit te realiseren is een grote inspanning aan veldinventarisaties nodig.

Tabel 1 Doelgroepen en hun doelen met betrekking tot kleine landschapselementen

Doelgroep	Doelen
Beheerders	Het plannen van het beheer; Het bepalen van beheerdoelstellingen en concrete beheermaatregelen; Informatie voor opzetten en uitvoering van een landschapzorgsysteem; Het geven van richtlijnen voor beheer van kleine landschapselementen, gedifferentieerd naar verschillende typen.
Beleids, algemeen	Verschaffen van informatie aan beleid; Vroegtijdige signalering van problemen; Beoordelen van het financiële rendement van de aanleg- en Beheersubsidies (monitoring en beleidsevaluatie).
Gemeentelijk beleid	Uitwerking van het ruimtelijke ordeningsbeleid, zoals neergelegd in streekplannen en bestemmingsplannen; Ontwikkelen van een landschapsvisie; Landschapsontwikkelingsplannen als toetsingskader voor verlenen van vergunningen; Hulp bij uitvoeren van landschapsbeleid en planning van aanleg en beheer.
Plannenmakers en adviesbureaus	Inventarisaties t.b.v. het opstellen van landschapsplannen (LBP's en LOP's); Inventarisatie ten behoeve van het opstellen van landinrichtingsplannen; Basisinformatie voor aanleg en beheer van elementen.
Provinciale beleid	Bepalen van het openstellen van landschapspakketten per landschapsgebiedsplan; verdeling van geld/subsidies; Inventarisaties voor ontwikkelen van een provinciale subsidieverordening; Monitoring van veranderingen en beleidsevaluatie.
Publiek	Verschaffen van informatie en belangstelling wekken; ondersteuning bij voorlichting en cursussen.
Vrijwilligers	Verschaffen van informatie, betekenis van elementen in ruimte en tijd; Aangeven hoe vrijwilligers actief kunnen zijn bij onderhoud en herstel.
Wetenschappers en weetneuzen	Kennis vergroten over toestand en veranderingen in kleine landschapselementen en in verschillende regio's/gebieden; Beoordelen van veranderingen en opsporen van oorzaken van veranderingen; Vergroten kennis over kleine landschapselementen en biodiversiteit, en bepalen van actuele en potentiële natuurwaarden.

risaties nodig. Voor deze veldinventarisaties is de inzet van vrijwilligers onmisbaar, niet alleen omdat een inventarisatie zonder vrijwilligers onbetaalbaar zou zijn, maar ook omdat vrijwilligers het eigen gebied vaak zeer goed kennen en weten wat er aan kleine landschapselementen is en wat er (bijvoorbeeld aan bedreigingen) speelt.

Proefinventarisaties

Om na te gaan of het systeem werkt, hebben vrijwilligers in drie gebieden (Gorssel, Uithoorn en de Schermer) proefinventarisaties uitgevoerd. De vrijwilligers kregen eerst een halve dag instructie en gingen de weken daarna het veld in om vanaf de openbare wegen binnen een wegomsloten vlak alle kleine landschaps-

elementen te inventariseren. Dat hield in dat zij op kaart aangaven of het landschapselement nog bestaat, of er nieuwe zijn en de kenmerken zoals ligging, afmetingen, aard en samenstelling, groeiplaats, omgeving, bedreigingen en beheerstoestand. Voor de vrijwilligers is een veldgids gemaakt, waarin onder meer achtergrondinformatie over de methodiek terug te vinden is.

In de drie proefgebieden is in totaal zo'n 5.000 hectare geïnventariseerd, met daarin circa 1.000 landschapselementen. Na digitalisering van de informatie blijkt dat een groot aantal van de gestelde meetdoelen te kunnen worden gehaald. Concrete vragen over ligging, aantallen en afmetingen van landschapselementen kunnen worden beantwoord, maar ook meer diepgaande vragen over bepaalde typen, de samenstelling, de staat van onderhoud en eventuele bedreigingen.

Zo wilde de gemeente Gorssel graag weten hoe beplantingen en poelen kunnen worden ingezet om de das en de kamsalamander rond de Dortherbeek meer leefruimte te geven. Op grond van inrichtingsmodellen voor das en kamsalamander was per deelgebied van de beek al bekend hoeveel beplanting en poelen aanwezig zouden moeten zijn. Uit de beplantingen- en poelenkaart van het Meetnet kleine landschapselementen blijkt in één oogopslag waar in het traject van de beek de beplantingen en poelen ontbreken. Dit is één van de gebruiksmogelijkheden van het Meetnet kleine landschapselementen. Andere mogelijkheden zijn bijvoorbeeld een kaart van alle lijnvormige elementen in een gebied met aanduiding van de onvolledige knotbomenrijen daarin, of een kaart van alle hakhoutelementen met een tabel van het aantal soorten per hakhoutelement. Omdat de ligging van de elementen digitaal wordt vastgelegd, kan hiermee op termijn de kwaliteit van het landschap in een klein of groter gebied, per provincie of voor heel Nederland op een groot aantal punten in de gaten worden gehouden. Het kan dus een belangrijk instrument vormen bij de bepaling van de aantrekkelijkheid, duurzaamheid, culturele diversiteit en ruimtelijke diversiteit van het landschap in kleinere of grotere gebieden.

Kosten

Het ziet er naar uit dat de kosten van een Meetnet kleine landschapselementen binnen de perken kunnen blijven, wanneer de inventarisaties worden uitgevoerd door vrijwilligers en de opslag van de data op een centrale plaats vindt. Naast de uren vrijwilligerswerk die hiervoor nodig is, bestaan de kosten vooral uit voorbe-

reiding en instructie, begeleiding, data-invoer en -verwerking, inclusief GIS-kaarten. In totaal komt dit neer op ongeveer 3,5 euro per hectare. Een gemeente van 4000 hectare is hier dus ongeveer 14000 euro mee kwijt.

Hoewel de kosten per hectare meevallen, lopen die voor het hele agrarisch cultuurlandschap behoorlijk op. Voor financiering van het Meetnet zullen dan ook meerdere partijen verantwoordelijkheid moeten dragen. De ministeries van LNV en VROM zijn hiervoor eerstverantwoordelijk. In het kader van het rijksbeleid, bijvoorbeeld ten aanzien van de Nationale Landschappen, zijn gegevens over de kwaliteit van het landschap in algemene zin en die van de kleine landschapselementen in het bijzonder onmisbaar. De provincies zullen ook verantwoordelijkheid moeten dragen voor het meten en monitoren van kleine landschapselementen. Via diverse regelingen wordt er immers veel in natuur en landschap geïnvesteerd. Tot slot zal ook de gemeente moeten bijdragen aan de kosten voor de opbouw en vulling van het Meetnet. Via het instrument van de Landschapsontwikkelingsplannen kunnen financiële middelen worden vrijgemaakt voor inventarisaties. Maar ook los daarvan zal de gemeente willen weten wat zij aan kleine landschapselementen bezit en zal zij de actieve participatie van burgers met dit onderwerp willen ondersteunen. Met aanvullende steun van particuliere fondsen zullen voldoende middelen aanwezig zijn om het landelijk Meetnet Kleine Landschapselementen operationeel te maken. We hebben in Nederland dan voor het eerst een krachtig instrument in handen die ons landsdekkend voorziet van kwantitatieve en kwalitatieve informatie over kleine landschapselementen. ♦

Anne Oosterbaan werkt bij Alterra, Muriël Pels bij Landschapsbeheer Nederland.

